

Yücel Dağlı Anısına

"geldi Yücel, gitti Yücel. bir nefes gibi..."

Hazırlayanlar
Evangelia Balta
Yorgos Dedes
Emin Nedret İşli
M. Sabri Koz

TURKUAZ

Yücel Dağlı Anısına

"geldi Yücel, gitti Yücel. bir nefes gibi..."

Hazırlayanlar
Evangelia Balta
Yorgos Dedes
Emin Nedret İşli
M. Sabri Koz

TURKUAZ

Turkuaz Yayınları: 18

ISBN: 978-605-88909-2-3
İstanbul 2011

Hazırlayanlar
Evangelia Balta
Yorgos Dedes
Emin Nedret İşli
M. Sabri Koz

Yücel Dağlı Anısına
"Geldi Yücel, Gitti Yücel, Bir Nefes Gibi..."

Yayın sorumlusu
Emin Nedret İşli

Kitap tasarımı
Ersu Pekin

Grafik uygulama
Kemal Kara

Baskı ve cilt
Mas Matbaacılık A. Ş.
Hamidiye Mahallesi,
Soğuksu Caddesi,
No:3 3344o8
Kağıthane, İstanbul
0212 294 10 00
Sertifika No: 12055

Turkuaz Yayınları
Emir Nevruz Sok. No:12 (2d)
Panayia Apt. Galatasaray 34430,
İstanbul
Web: sahaf-turkuaz.com
e-mail: bilgi@sahaf-turkuaz.com
tel: (212) 245 45 88
faks: (212) 245 45 84

© Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa
alıntılar dışında yazarların ve
yayıncının izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Teşekkür
Bu kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese ve özellikle Priscilla Mary Işın, Arzu Karamani Pekin, Bahattin Öztuncay, Ersu Pekin ve Arsen Yarman'a...

İçindekiler

11 Evangelia Balta
Önsöz

13 Emin Nedret İşli
Sevgili Yücel

15 Barış Dağlı
Bir senenin ardından hayat arkadaşıma...

17 Esra Dağlı
Yücel Dağlı'ya bir armağan yazabilmek...

19 Sena Dağlı
Babam Yücel Dağlı

21 *Yücel Dağlı (1963-2009)*

31 Mesut Ayar
Eyüp'te ismi unutulmuş bir tekke: Şeyh Arapzâde Hacı Ali Efendi Nakşibendî Dergâhı

53 Bilgin Aydın
Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk mukayeseli istatistik faaliyetleri ve Kanunî dönemine ait bir mevâcib defteri

79 Hatice Aynur
Arap harfli Türkçe basılı kitaplarda içkapağın gelişimi: 1826-1923

103 Evangelia Balta
Kythera under the Ottomans (1715-1718)

135 Niyazi Çiçek–Rıfat Günalan
Osmanlı'da Tanzimat'tan sonra taşrada arşiv deposu kurma teşebbüsleri: Çorum Sancağı örneği

153 Robert Dankoff
Furs: Luxury or necessity? The evidence from Evliya Çelebi's Seyahatname

177 Ahmet Efiloğlu
Fuat Dündar'ın "Tehcire gereken ve hak ettiği anlamı veren kitabı": Modern Türkiye'nin Şifresi

201 İsmail E. Erünsal
Lehistan Kralı II. Ogüst'e gönderilen bir elçinin raporu (1713)

215 Harid Fedai
Kıbrıs Türklerinde Nevrûz

233 Christopher Ferrard
İngiliz Mustafa: A Scotsman in the service of the Ottoman Empire

241 Priscilla Mary Işın
Mizahta yansıyan yemek kültürü

259 Emin Nedret İşli
Terekelerden yeni çıkan matbu kitap satış defterleri

269 H. Necdet İşli
Osmanlı mezarlıklarında bulunan ikili ve üçlü mezartaşları

285 Raif İvecan
Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme adlı eserinde İstanbul'da yeme içme kültürü

305 Hamza Kandur
Bilgi kaynaklarının sayısallaştırılması: Bir yönetim modeli yaklaşımı

319 İshak Keskin
Record keeping and archival practices in the Muslim Turkish States of the Middle Ages

333 İshak Keskin-Rıfat Günalan
Hayreddin Nedim Bey'in [Göçen] kaleminden arşivcilik

355 M. Sabri Koz
19. yüzyıl Ermeni aşuğlarından Fütûhî'nin Yaratılış Destanı

377 Selim S. Kuru
Hayāl-i dil: Mesnevi'de lirik kullanımına ilginç bir örnek

421 Heath W. Lowry-Yücel Dağlı
The passing of time: Ottoman clock towers in the Balkans, ca. 1570-1675

441 Talip Mert
Mehmet Şâkir Efendi / Şâkir Ağa Sermüezzin, kereste nâzırı ve su nâzırı (1779-31.3.1837)

457 İbrahim Sezgin
XV. ve XVI. yüzyıllarda Gelibolu'da ulemânın ekonomik durumu

469 Yannis Spyropoulos
Status claims, religion and slave ownership in early Ottoman Crete (1650-1720)

495 Esma Şahin
Osmanlı şiirinde "şaraba rehin verme" metaforu

523 Ahmet Attilâ Şentürk
Metinbankası projesi ve eski Türk edebiyatı metinlerini yeniden okuma ve yorumlamaya dair düşünceler

557 Ekrem Tak
XVI. yüzyıl Üsküdar kadı arzları üzerine diplomatik bir inceleme

Osmanlı'da Tanzimat'tan sonra Taşrada Arşiv Deposu Kurma Teşebbüsleri: Çorum Sancağı Örneği

Niyazi Çiçek*
Rıfat Günalan**

Giriş

Tanzimat öncesi Osmanlı merkez ve taşra teşkilatlarında hem adli ve idari, hem de esnaf, vakıflar, şehrin günlük birçok mahalli iş ve işlemi, kadılar vasıtasıyla yürütülürdü. Dolayısıyla yürütülen bu işlemlerin tüm kayıtları, *şer'iye sicilleri* adıyla defterlere kaydedilirdi. Kadıların iş yeri olarak genellikle kendi ikametgâhlarını kullanmaları, bu sicillerin de o kadının görevi süresince burada tutulduğu, daha sonra da câmi, mescit ve medreselerde muhafaza edilmeye çalışıldığı bilinmektedir (Aydın, 1999, s. 55). Dolayısıyla merkezde olduğu gibi taşrada da arşiv olarak nitelendirilebilecek ilk örnekler, bu şer'iye sicilleri olarak adlandırılan adli kayıtların tutulduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler, müstakil arşiv deposu olma özelliğinden daha çok câmi ve medreselerin bir köşesinde tutulan genellikle metruk sicil kayıtları koleksiyonlarıdır. Müstakil arşiv depolarının ortaya çıkışı, daha çok XIX. yüzyılın başlarından itibaren idari mekanizmadaki yenileşme hareketlerinin olduğu döneme rastlamaktadır.

Tanzimat'ın ardından Osmanlı Devletindeki siyasi gelişmeler ve modernleşme teşebbüsleri şüphesiz merkezi idare kadar taşra teşkilatındaki idari ve bürokratik yapıyı da derinden etkilemiştir. Özellikle 1864 yılında yayınlanan Vilâyet Nizâmnâmesi'nin ardından taşra teşkilatında yeniden yapılanma yoluna gidilmesi ile yeni idari birimler ortaya çıkmış, bürokratik uygulamalarda da idari işlemler çeşitlenerek artmıştır. İdari ve bürokratik muamelelerdeki bu çeşitlilik, doğal olarak belge üretiminde hızlı bir artışa sebep olmuş; buna bağlı olarak da çok çeşitli belge ve dosya serileri ortaya çıkmıştır. Hızla çoğalan bu dokümanlar, arşiv işlemleri ile koruma ve güvenlik ihtiyacını da bera-

* Yard. Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, bilgibelgeci@hotmail.com.

** Yard. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, rifatgunalan@gmail.com

Yücel Dağlı Anısına
"geldi Yücel, gitti Yücel, bir nefes gibi..."

berinde getirmiştir. Dolayısıyla vilâyetlerde ve sancaklarda bir arşiv binası kurulması zorunluluğu doğmuştur.

Her ne kadar merkezi yönetim, önceleri Bâb-ı Âlî (Başbakanlık) dışında özellikle taşradaki vilâyetlerde müstakil arşiv binalarının kurulmasına olumlu yaklaşmasa (BOA, A.MKT.UM, 448/76, (2 Recep 1277/14 Ocak 1861) da daha sonraki yoğun talepler karşısında mühim evrakların korunması ve güvenliği için arşiv depolarının yapılması konusunda Maliye Nezâreti bütçesinden tahsisat ayrılabileceğini açıklamıştır (Çınar, 2002, s. 97).

Taşra birimlerinin genellikle hükümet konakları civarında kurulan ve mülkî âmire bağlı dahiliye, maliye ve maarif gibi taşra birimlerine hizmet veren bu arşiv depoları, doğrudan hükümet birimlerine bağlı olmaları dolayısıyla bugünkü birim ve kurum arşivlerini karşıladığı düşünülebilir. Aynı zamanda o yörenin idarî ve bürokratik işlemleri ile tarihî, sosyal, ekonomik ve kültür mirasının aydınlığa kavuşturulmasında önemli bir yere sahip oldukları göz önünde bulundurulursa, yerel arşivler (Baydur, 2003, s. 263-270) ya da şehir arşivi (Çorum, 2009; İzmir, 2009) biçimindeki bilgi ve belge merkezleri için de önemli bir kaynak potansiyeline sahip olabilecekleri gözden uzak tutulmalıdır. Örneğin bugün Çorum Belediyesi bünyesinde kurulup hizmet veren Çorum Kent Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile ortaklaşa yaptıkları çalışmalar neticesinde Çorum Şer'iye Sicilleri'nin önemli bir kısmını Latin harfleriyle Türkçeye çevirerek araştırmacıların hizmetine sunmuştur.

Osmanlı dönemi taşra birimlerinde kurulan bu arşiv depoları, şüphesiz o beldenin sosyal, ekonomik ve kültürel zenginlikleri hakkındaki bilgileri, tarihi açıdan günümüze taşıyacak koleksiyona sahip olup, önemli bilgi kaynakları barındırmaktaydılar. Ancak, bu taşra arşivlerinin özellikle şer'iye sicilleri dışındaki malzemesi, yönetim değişikliği ve harf devrimi gibi sebeplerle idari açıdan kullanılamadığı gibi arşivlik malzeme olarak da birçoğu günümüze kadar gelememiştir. Her ne kadar 1934 yılında yapılan bir araştırma (Çiçek, 2001, s. 29-40) ile Anadolu'nun birçok il ve ilçesinde taşra arşivlerinin malzemesini oluşturacak dokümanların varlığı konusunda bilgi sahibi olsak da daha sonraki dönemde akıbetlerinin ne olduğu bilinmemekte; hatta, günümüzdeki durumları hakkında yerinde yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu rapordaki bilgiye göre Çorum sancak merkezinin yanı sıra Osmancık ve Mecitözü gibi ilçelerde de arşiv malzemesinin bulunduğunu görmekteyiz (Çiçek, s. 35). İşte bu makalede, arşiv kayıtlarına göre Çorum'da kurulmaya çalışıldığı anlaşılan arşiv deposunun inşası süreci incelenmiştir.

Literatür incelemesi ve araştırma yönteminin açıklandığı kısım ile başlayan makale, üç ana bölümden meydana gelmektedir. İlk kısımda Osmanlı taşra idaresi içerisinde Sancak merkezi ve şehir olarak Çorum ele alınmış, ardından Osmanlı taşra arşivlerine değinilmiş, son olarak da Çorum Sancağında inşası düşünülen arşiv deposuna ayrılmıştır.

Literatür incelemesi ve metot

Bu çalışmayla ilgili literatür incelemesinde, üç ana konu başlığı üzerinde yoğunlaşılmıştır. Bunlar Osmanlı taşra teşkilatında Çorum sancağı, taşra arşivleri ile Çorum arşiv deposudur. Bu başlıklar üzerine yapılan literatür taraması sırasında, kullanılabilecek malzemenin genellikle iki tür kaynakta toplandığı görülmüştür. Bunlardan ilki makale ve kitap gibi yayınlanmış olan eserlerdir. Bunların arasına tez ve rapor gibi yayınlanmamış araştırma ve sonuç raporları da katılabilir. İkinci grubu ise Osmanlı Arşivi'nde yer alan işlenmemiş ham malzeme olarak bilinen arşiv belgeleri oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılın sonuna ait bulunan bu ilk belgeler, Çorum hükümet konağının tamiri için yapılan keşif ile ilgilidir. Hükümet konağının yapısı ve yapılış tarihine dair henüz bir belgeye rastlanılmamıştır. Çorum Sancağı hükümet konağında yürütülen resmi işlemler sırasında üretilen defter ve kayıtların güvenliği için inşa edilecek arşiv deposuna ait belgeler ise hem bu konunun ana malzemesini oluşturması hem de arşiv deposu inşası için yapılan yazışmaları detaylı bir şekilde ortaya koyması açısından dikkate değer görülmüştür.

Bu arşiv kayıtlarının bir kısmı doğrudan Çorum arşiv deposu inşası ile ilgiliyken çoğunun taşradaki idarî ve bürokratik uygulamalar ile diğer sancak ve eyâletlerdeki arşiv depolarının kurulması üzerine olduğu söylenebilir. XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti taşra teşkilatına ait kaynakların başında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan çeşitli tasniflerdeki kayıtlar gelmektedir. Özellikle Tanzimat sonrası evraklarının bulunduğu İrade-i Dahiliye, Maliye, Zabtiye, Şura-yı Devlet fonlarındaki evraklar, nizamnâmeler ve kanunnâmeler öncelikle araştırılması gereken malzemeyi oluşturmaktadır. Bu makalede de önceleri Sivas Eyâleti'ne bağlı san-

cak, sonra Yozgat sancağına daha sonra da Ankara iline bağlanan Çorum kazasının hükümet konağında ihtiyaç duyulan arşiv deposu inşaatına ait belgeler, genel itibarıyla yukarıda adı geçen tasniflerden elde edilmiştir.

Literatür taraması sırasında Osmanlı dönemi merkez ve taşra teşkilatı konusunda oldukça fazla yayın yapılmış olmasına rağmen arşiv uygulamaları hakkında yayının sınırlı olduğu görülmüştür. Taşra arşivleri konusunda yayınlanan eserler içerisinde bir şehirde kurulan arşivleri ele alan çalışma bir ikiyi geçmemektedir (Küçükdağ, 1998, s. 223-256). Olanların ise daha çok Osmanlı dönemi mahallî arşivleri ya da taşra arşivleri adıyla genel çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu konuda karşımıza çıkan ilk örnekler, 1998 yılında I. Milli Arşiv Şurası'nda Yusuf Küçükdağ ve Ali Osman Çınar'ın sundukları tebliğlerdir. Küçükdağ "Mahallî Arşivlerin Kurulması" adlı tebliğinde Osmanlı Devleti'nde taşra arşivleri yanı sıra Cumhuriyet döneminde taşra arşivleri konusunu da ele almıştır (Küçükdağ). Ali Osman Çınar, aynı şurada "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan Sonra Kurulan Taşra Arşivleri" konusunu incelemiştir (Çınar, 1998, s. 257-194). Çınar, Şura'da sunduğu tebliğin konusuna benzer bir çalışmayı "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mahallî İdare Arşivleri" adıyla Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları dergisinde yayınlamıştır (Çınar, 2002, s. 91-129). Bu makalenin kaleme alınması sırasında kendilerinden çokça istifade edilen bu çalışmalar, Osmanlı dönemi taşra arşivleri konusunda çalışılan ilk örneklerden birkaçı olmaları dolayısıyla önemlidir.

Bu araştırmada betimleme ve belgesel kaynak çözümlemesi metodu kullanılmıştır. Betimleme yöntemiyle Çorum sancağında arşiv deposunun nasıl ve hangi şartlarda bulunduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Arşiv deposunun geçmiş koşullarla ilişkisi, kurulma aşamalarının nasıl başlayıp, geliştiği, ne şekilde sonuçlandığı tespit edilmeye gayret edilmiştir. Bunun ortaya çıkarılması için ilk elden arşiv vesikaları kullanılmıştır. Osmanlı Arşivi'nden taşra arşivleri ve Çorum arşiv mahzeni ile ilgili belgeler derlenilip analiz edilmiş, içerik çözümlemesi yapılmıştır.

Çorum'un Osmanlı taşra teşkilatındaki yeri

Çorum şehir merkezi ve çevresinin tarihinin antik dönemlere kadar indiği bilinmektedir. Bölgedeki arkeolojik kazı ve buluntularda, yerleşimin (M.Ö. 4000-3000) Kalkolitik dönemde başladığı ve Tunç çağında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 2000'li yıllarda önce Hattiler, ardından Hititler daha sonra da Frigler ve Perslerin egemenliğine giren Çorum, Türklerin Anadolu'ya gelmelerine kadar Galatlar'ın, Kapadokya Krallığı'nın, Pontus Krallığı'nın ve son olarak da Doğu Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kalmıştır (Şahin, 1998, s. 374-374).

Selçukluların Bizanslılara karşı kazanmış olduğu 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından bu yörenin fethi için görevlendirilen Alparslan'ın emirlerinden Emir Dânişmend Ahmed Gazi'nin, 1071'de Sivas, Kayseri ve Malatya'yı, 1073'de Tokat ve Zile'yi aldıktan sonra 1075'de Amasya ile beraber Çorum'u da fethetmiş olduğu ileri sürülmektedir (Kara, 2008, s. 30).

Çorum ve çevresi, XII. yy. da Anadolu Selçukluları ile Dânişmendliler arasında çeşitli zamanlarda el değiştirdikten sonra 1398'de Osmanlı yönetimine geçmiştir (Şahin, 1998, s. 374). Kaynaklarda Osmanlı idaresine girinceye kadar Çorum'un düzenli bir gelişme gösteremediği; ancak daha sonra ekonomik ve fizikî yapısının geliştiği, nüfusunun artış gösterdiği belirtilmektedir (Kara, s. 30). Bu nüfus artışı yanı sıra yeni fethedilip Osmanlı topraklarına katılan bölgelere Çorum'dan da zaman zaman nüfus nakledildiği bilinmektedir (Lowry, 1981, s. 20).

Merkez ve taşra teşkilatından oluşan Osmanlı idari yapısı içerisinde Çorum, taşrada yer almaktaydı. Osmanlı idaresinde Çorum, merkezi Sivas olan Rum Eyâleti'ne bağlı bir sancak merkezi idi. Kanunî Sultan Süleyman döneminde yapılan mülkî taksimatta Sivas'a bağlı sancaklar arasında Amasya, Divriği yanı sıra Çorum da sayılmaktadır. 1520 senesine ait bir tapu tahrir defterindeki (tapu kayıt defteri) kayda göre sancak merkezi olan Çorum'un Osmancık ve İskilip adı ile iki kazası ve bunlara bağlı Saz, Tahta't-tarik, Fevka't-tarik, Kargı, Karahisar, Kataç gibi nahiye büyüklüğünde köyler bulunmaktadır (Dağlıoğlu, 1941, s. 4-5).

1631-1632 tarihli idarî taksimat defterine göre Çorum'un Sivas ile birlikte Eyâlet-i Rûm'a bağlı bir sancak merkezi olarak varlığını devam ettirdiğini görüyoruz. Bundan iki yüzyıl sonrasına ait arşiv belge ve defterlerinden biri olan bütün eyâlet ve sancaklara bir yıllık süre ile yapılan yönetici atamalarını gösteren Tevcîhât-ı Hümâyûn Defterleri'nin 1831 yılı Şevval tevcihi listesine bakıldığında, Anadolu, Sivas, Maraş, Adana eyâletleri bulunurken, Çorum'un, Rum (Sivas) eyâletine bağlı bir sancak olduğu görülmektedir (Kara, s. 40).

Ancak ne zaman sancak merkezi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Çorum'un Osmanlı topraklarına katıldığı tarihten 1856'ya kadarki süre içerisinde farklı eyâletlere bağlı bir sancak merkezi olduğu görülmektedir. Uzun süre Rum ve Sivas Eyâleti sınırları içerisinde bulunan bölge, 1841'de Ankara Eyâleti'ne bağlandı. 1863'e kadar sancak merkezi, bir yıl sonra da Ankara Eyâleti'ne bağlı Yozgat Sancağı'nın bir kazası olan Çorum, 1894'e kadar kaza olarak varlığını devam ettirdi. Bu tarihten sonra kaza olmaktan çıkarıldı, yine Ankara Eyâleti'ne bağlı Sancak merkezi olarak devam etti (Kara, s. 57). 1914'te çıkan Ankara Vilâyet Salnâmesi'ne göre Çorum'un idarî durumunu, Ankara vilâyetine bağlı bir sancak merkezi olarak devam ettirdiğini, İskilip, Sungurlu, Osmancık ve Mecitözü'nün kazaları, Hüsayinabad (Alaca) ve Kargı'nın ise nahiyeleri olduğunu öğreniyoruz (Dağlıoğlu, 1942, s. 4; Kara, s. 57).

Çorum'un Osmanlı taşra teşkilatı ve Cumhuriyet dönemindeki yeri (1530-1924)

eyâletlere bağlı olduğu yıllar	idarî birim olarak Çorum'un durumu	bağlı olduğu ve sancak Eyâlet	
		Sancak	Eyâlet
1530-1836	Sancak	-	Rum (Sivas)
1836-1840	Sancak	-	Ankara
1840-1841	Sancak	-	Sivas
1841-1847	Sancak	-	Ankara
1847-1856	Sancak (Amasya ile beraber)	-	Sivas
1856-1869	Kaza	Yozgat	Bozok
1869-1894	Kaza	Yozgat	Ankara
1894-1921	Sancak	-	Ankara
1921-1924	Sancak		
1924-	Vilâyet (il)		

Çorum, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de Ankara vilâyetine bağlı bir sancak olarak varlığını sürdürmüş, kısa bir süre sonra müstakil sancak olmuştur. Cumhuriyetin ilanının ardından 1924 tarihinde çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi gereği idari olarak müstakil Vilâyet (il) statüsüne kavuşmuştur (Dağlıoğlu, s. 5).

Vilâyet Nizamnâmesi'nden sonra Çorum'da idarî birimler

Çorum hükümet dairesine ait arşiv deposu inşası ile ilgili işlemler, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine rastlamaktadır. Dolayısıyla bu depoyu kullanan kurumların, daha çok 1864 yılında çıkarılan Vilâyet Nizamnâmesi sonrasında teşekkül eden birimler olduğu söylenebilir. Arşiv deposunu kullanan bu birimlerin şehrin idarî yapısındaki yeri ve bu tarihten sonraki dönemde aldığı şeklin değerlendirilmesi, arşiv deposunda muhafaza edilen belgelerin kimlere ait olduğu ve aidiyetlerinin tespiti bakımından önem arz etmektedir.

1839 yılında başlayan Tanzimat hareketiyle beraber Osmanlı'nın yıkılışına kadar merkez ve taşra teşkilatında hızlı bir modernleşme sürecinin yaşandığı bu dönemde, idarî ve mülkî düzenlemedeki en köklü değişikliğin Vilâyet Nizamnâmesi ile olduğu görülür. Bu nizamnâme ile Osmanlı taşra yönetiminde eyâletten vilâyete dönüşümün yolu açılmıştır. Eyâletlerin yerini, vilâyet, sancak ve kazalar almıştır. En büyük idarî üniteye "vilayet" adı verilerek, vilâyet sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar ise köylere bölünmüştür. Vilâyet yöneticisine "vali", sancak âmirine "mutasarrıf", kazayı yöneten görevliye de "kaymakam" denilmeye başlanmıştır. Köyler ise halkın seçtiği "muhtar" tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Köy ile kaza arasında kalan ve 500 kişilik bir nüfusa sahip olan yerleşim yerleri ise "nahiye" adını almıştır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında taşra teşkilatlarındaki yenileşme ve reform çalışmalarının bir neticesi olan Vilâyet nizamnâmesi'nin ardından gelişen değişim hareketi, özellikle idari yapıda kendini hissettirmiştir. Taşrada merkezî idarenin küçük ebatta benzerleri oluşturulmuştur. Oluşturulan kurumların içinde dahiliye, maliye, adliye ve maarif kısımları modernleşmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu yapının bulunduğu mekânlar ise bir vali, mutasarrıf veya kaymakam idaresi altındaki hükümet konaklarıdır.

Bu dönemde Çorum mülkî âmirliği mutasarrıf tarafından yönetilmektedir. Vilâyet İdaresi kanununa göre taşrada bulunan liva adı ile mutasarrıflıkla idare edilen yerlerde Dahiliye, Adliye, Maliye, Maarif, Evkaf, Nüfus Memurluğu, Nafia Mühendisi, Ziraat Memurluğu, Defter-i Hâkâni, Tahrirat Müdürlüğü, Polis Komiserliği, Müftülük gibi daireler bulunmaktadır. Bunların yanı sıra livada bir tabur ve jandarma teşkilatı yer alacaktır (Mustafa Şeref, 1329 (1911), s. 108).

Kanunla beraber Çorum livasında belirtilen bu birimlerin tamamının kurulup kurulmadığını tam olarak şimdilik bilemiyoruz. Ancak, araştırmaya açılan mevcut belgelerden Çorum'da Dahiliye, Maliye, Maarif, Evkaf, Tahrirat müdürlüklerinin olduğunu söyleyebiliriz (İ.TNF. 2/1321 Ra-4). Bu birimler yanı sıra Belediye, Ziraat Bankası vb. tüzel kişiliklerin de faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca İl Genel Meclisi gibi organların da varlığı söz konusudur.

Bu birimlerden bir kısmı mutasarrıf ve kaymakamlığa bağlı organlar iken bir kısmı doğrudan merkeze bağlıdır. Özellikle mutasarrıflığa bağlı olanlar hükümet konağı bünyesindeki bürolarda hizmetlerini görmekte idi. Dolayısıyla konakta yer alacak bir arşiv deposundan bu birimler istifade edecekti.

Çorum hükümet konağında adlî davaların görülmesi için diğer sancaklarda olduğu gibi 1869'dan itibaren Meclis-i De'âvî odası adıyla bir mahkemenin bulunduğu bilinmektedir. Bu mahkemede, kadının kendi yerine davaya bakmak üzere görevlendirdiği "nâib" bulunmakta idi. 1840 ile 1913 yılları arasında Çorum Sancağında 26 naibin görev yaptığı tespit edilmiştir (Kara, s. 115). Mahkemenin genellikle hükümet konağında bulunması sebebiyle dava kayıtlarının da arşiv deposunda tutulma ihtimali yüksektir. Evrak mahzenin inşası ile ilgili 1903 tarihli belgede, mahzenin Dahiliye, Maliye ve Ziraat bankası ile birlikte Adliye dairesine tahsis edildiğini öğrenmekteyiz (BOA, İ.TNF. 2/1321 Ra-4). Bu bilgi arşiv deposunun yapılması durumunda adli evrakların da muhafaza edileceği kanaatini güçlendirmektedir.

Çorum'da belediye teşkilatının kuruluşunu, kaynaklar 1875 olarak vermektedir. Bu tarihte kurulan belediyenin Belediye Başkanlığı görevine Çorum'un tanınmış eşrafından Mazlumoğlu Hacı Halil Ağa getirilmiştir ("İlk Belediye Başkanı ...", 2009). Yine kaynaklardan edinilen bilgiye göre Belediyenin hizmetlerini ilk yıllarda daha sonra yanmış olan hükümet konağının iki odasında yürütmüş olduğunu öğreniyoruz (Erkoç, 2009).

Şehir ve kasaba gibi taşra organlarında kurulan belediye teşkilatı örneğine benzer olarak Çorum'daki belediyenin de en yetkili organı belediye meclisi idi. Belediye Kanunu'na göre şehir ve kasabalardaki belediye organları başta belediye reisi olmak üzere belediye meclisinden oluşmaktaydı. Şehir ve kasabalarda dört yıl için nüfusa bağlı olarak altı/oniki kişilik üye seçilirdi. Belediye reisi ise bu üyeler arasından hükümet tarafından seçilip atanmaktaydı (Ortaylı, 1992, s. 399). Meclis haftada en az iki defa toplanır. Reis bulunmadığı zamanlarda üyelerin en yaşlısı meclise başkanlık ederdi. Meclis üye sayısının yarısının bir fazlası ile toplanabilirdi. Meclis toplantısında öncelikle bir önceki toplantının zabtı okunarak reis ve üye tarafından imzalanırdı. Meşru bir mazeret olmaksızın birbiri ardına üç defa toplantıya gelemeyen üye istifa etmiş sayılırdı (Tümerkan, 1946, s. 62). buradayım

Maarif Müdürlüğü de hizmet gördüğü alan itibariyle taşra teşkilatının büyük ve önemli organlarından biridir. Her ne kadar Vilâyet Nizamnamesiyle vilayetlerde o yörenin eğitim-öğretim, okul, kütüphane, matbaa vb. eğitim ve kültür hayatıyla ilgili faaliyetleri ve müesseseleri örgütleyip denetleyecek bir "maarif meclisi (komisyon)" oluşturulmasına karar verilmiş olsa da eğitim-öğretimle ilgili örgütlenmenin ve resmi yapının teşekkül etmesinin hemen gerçekleşmediği bilinmektedir. 1890'lı yıllarda Ankara Vilâyetine bağlı bir kaza merkezi durumundaki Çorum'da maarif müdürlüğünün kurulması 1893 yılına rastlamaktadır (Aydın, 2007, s. 1199). Bu tarihten sonra kurumsal faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlayan maarif müdürlüğü faaliyetlerini hükümet konağında yürütmüştür. Arşiv deposunun kuruluşuyla ilgili belgeden burayı kullanacak hükümet birimlerinden birinin de maarif müdürlüğü olduğunu öğreniyoruz (BOA, İ.TNF. 2/1321 Ra-4). Dolayısıyla hükümet konağı bahçesinde inşa edilmesi düşünülen mahzende maarif müdürlüğüne ait evrakın da muhafaza edileceğini söylemek mümkündür.

Çorum hükümet konağı arşiv deposu

Çorum Sancağı'nda evrak mahzeni adı ile ifade edilen arşiv deposu incelemesi iki kısımda ele alınabilir. Bunlardan ilki Tanzimat'ın ilanı ve ardından vilâyet nizamnamesiyle teşekkül eden taşra birimlerinin kullanması için hükümet konağı bünyesinde kurulan bir arşiv deposudur. Diğeri ise bu arşiv deposunun aşırı büyüyen evrak yığınlarını muhafaza etmeye yetmemesinden dolayı ikinci bir deponun inşası meselesidir. Bu makalede ihtiyaçtan dolayı taşrada inşa edilmesi istenilen bir arşiv mahzeni inşasının bürokratik süreci ele alınmıştır. Hükümet binaları ve arşiv mahzenleri devlet tarafından ya bizzat yapılır veya kiralanırdı. Bu konudaki ihtiyaç böylece giderilmeye çalışılırdı. 1277/1860 tarihli iki adet belgede, devlete ait kayıtların, belgelerin

ve defterlerin ahşap binalarda saklanmasının birçok sakıncası olduğu ve bundan dolayı bu tür önemli belgelerin taştan yapılan kargir binalarda muhafaza edilmesi emredilmiştir (BOA, A.MKT.MHM 201/79; BOA, A.MKT.UM 449/18). Kargir bina bulunmayan şehir ve kasabalarda ise kargir bina yapılıncaya kadar devlete ait mühim belge ve defterlerin kargir mescid ve câmilerde muhafazası için 21 Cemâziyelevvel 1277/5 Aralık 1860 tarihli bir talimat yazılarak bütün vilâyetlere dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

Umûm

Beyâna hâcet olmadığı üzere her hâlde kuyûd ve evrâk ve defâtirin ahşâb ebniyede durdurulması muhâtaradan sâlim olmayacağına ve taşralarda me'mûrîne mahsûs konaklarda kargir mahal bulunup olmayan yerlerde dahî yapılarak o makûle evrâk-ı mühimmenin böyle kargir mahallerde hıfz etdirilmesi mukaddemâ her tarafa tenbîh ve i'lân olunmuş ve arâzî mâddesine dâir olan evrâk ve kuyûd dahî umûr-ı mühimmeden bulunmuş olduğundan bunların dahi kargir mahallerde ve şâyed öyle kargir mahal bulunmadığı veyâhud kâfî olmadığı hâlde çünkü şehir ve kasabaların hemen cümlesinde kargir mesâcid ve cevâmi'-i şerîfe bulunacağından sâye-i hazret-i pâdişâhîde ileride mahsûs mahaller binâ ve inşâ olununcaya dek bunların dahi sandıklara vaz' ile münâsib kargir mesâcid ve cevâmi'de muhâfazası defter-i emânet behiyyesi tarafından iş'âr olunmuş ve sûret-i hâl bu kere dahî bi'l-cümle me'mûrîne bildirilmiş olmağla oraca dahî îcâb-ı hâlin icrâsı lâzım geleceği beyânıyla şukka-i mahsûsa tesyîr kılındı (21 Cemâziyelevvel 1277/5 Aralık 1860, BOA, A.MKT.MHM 201/79).

O dönemde Yozgat sancağına bağlı Çorum kazası hükümet dairesinin tamiri, keşif defterine göre on sekiz bin beş yüz on iki guruşa tamirinin yapılabileceği görülmektedir. 5 Temmuz 1304/17 Temmuz 1888 tarihinde Ankara vilâyetinden gönderilen yazıda yapılan keşfin fenn-i mimariye ve tasarruf kaidesine uygun olup olmadığına dair şehremanetine (belediyeye) bir yazı yazılmıştır. Ayrıca burada hükümet konağının inşaatının geciktirilmesi daha fazla masrafa sebep olacağı, bu yüzden biran önce tamirin yapılması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT, 1536/27).

Bu talebe cevaben 24 Ağustos 1304/5 Eylül 1888 tarihli belgede Ankara Vilâyeti'ne yazılan yazıda keşif defterinin teknik şartlara uygun olmadığını belediyeye yazılan evraktan anlamaktayız. Ayrıca aynı evrakta rayiç defterinin tanzim şeklini gösteren bir defterden bahsedilmektedir (BOA, DH.MKT, 1539/57). Ancak, ne tamir keşif defterine ne de rayiç defterine henüz ulaşılamamıştır.

2 Mayıs 1311/14 Mayıs 1895 tarihli belgede Çorum hükümet dairesinin mefruşatı (büro malzemeleri) olmadığından bunun için 4000 guruş ile yeni tayin edilen komiser ve polislerin odalarının tefrişi ile demirbaş eşyanın alınması için 1000 guruşun talep edildiği anlaşılmaktadır. Bu talebe karşılık demirbaş eşyaların nelerden oluşacağı ve hükümet konağının büro malzemeleri için istenen paranın nerelere harcanacağıyla ilgili muhasebeden detaylı bilgi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT, 375/1).

10 Teşrîn-i Sânî 1315/22 Kasım 1899 tarihli başka bir belgede Çorum hükümet konağının Çorum belediye dairesinden kiralanan bir bina olduğu ve kira bedelinin de 25 guruş olduğu ifade edilmektedir (BOA, DH.MKT, 2274/86). Bu gibi binaların kira bedellerinin 18 Mayıs 1315/18 Mayıs 1899 tarihli yazışmaya göre evkaf dairesi tarafından ödendiği gerekçesiyle bu binanın kira bedelinin de evkaf dairelerine ait mahallî zuhûrât gelirlerinden verileceğinin evkaf muhasebe kalemine bildirilmiştir.

Çorum belediyesine ait hükümet konağının kiralanması ve kira ücretinin ödenme şekline ait 11 Mayıs 1316/24 Mayıs 1900 tarihli belgede kira bedelinin bu tarihte 350 guruş olduğu görülmektedir (BOA, DH.MKT, 2354/103). Bunun 150 guruşluk kısmı dâhiliye, 50 guruşluk kısmı mâliye ve 25 guruşunun da zabıta, banka, evkaf ve defter-i hâkânî kalemlerine ayrıldığı bildirilmektedir. Zabıta hissesine ait olan 25 guruşun her ay gönderilecek arz defterlerine girmesiyle seraskeriye ve banka hissesine ait kira miktarlarının Ticaret ve Nafia Nezareti'nden ödeneceği açıklanmıştır. Dahiliye ve maliye büroların hisselerine ait 200 guruşluk kısım ise muhassesât-ı umûmiye tasarrufundan ödenmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir. Geri kalan kısmın ise aylık iki yüz guruş olarak bu belgenin ekinde yer alan kişilerden alınmasının istenildiği anlaşılmaktadır. Ancak belgenin ek kısmı dosyada yer almamaktadır.

Çorum hükümet konağına bağlı idari birimlere ait resmi evrak ve defterlerin saklanması için dışarıda mülkiyeti askeriyeye ait cephanelik adı ile bilinen bir arşiv mahalli bulunmasına rağmen konak bünyesinde bir arşiv mahzeni bulunmadığından konağın avlusunda bir arşiv deposu inşasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu arşiv deposu için ya-

pılan keşfe göre yirmi dört bin yüz otuz guruş masrafla böyle bir mahzenin yapılacağı belirlenmiştir. Bu paranın da inşaat ve tamirat bütçesinden ödenmesi için Maliye Nezâreti'ne talebin iletilmesi hususunda Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nin mazbatasının arz olunduğu 1 Şubat 1319/14 Şubat 1904 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. 11 Şubat 1319/24 Şubat 1904 tarihinde de gereğinin yapılması irade olunmuştur (BOA, İ.ML.1321-Z.7/5).

Evrak mahzenlerinin inşaat masraflarının Hazine'ye ait olmasından dolayı durum, önce Sancak Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine sorulmuş, Dahiliye de 13 Mart 1319/26 Mart 1903 tarihli bir yazı ile hem Maliye Nezaretine hem de Ankara Valiliğine bu tür tahsisatın hazineye ait olduğunu bildirmiştir (BOA, DH.MKT. 676/3). Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nden çıkan 14 Nisan 1319/27 Nisan 1903 tarihli bir yazıya göre ise arşiv mahzeni inşasına ait yazışmalar devam etmiş 6 Muharrem 1321/4 Nisan 1903 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen belge'de yapılacak olan Çorum sancağı hükümet dairesinin evrak mahzeninin dört oda ve bir koridordan oluşacağı, mahzen odalarının dâhiliye, mâliye, adliye daireleriyle Ziraat Bankası'na ait olacağı, inşaat masrafının yirmi beş bin yedi yüz kırk guruş olacağı, bu miktarın altı bin dört yüz kırk guruşluk kısmının Ziraat Bankası tarafından ödenmesi hususunda Ankara vilâyetinden izin alınmıştır. Ayrıca bu durum 4-18 Mayıs 1319/17-31 Mayıs 1903 tarihleri arasında Sadarete de yazılarak hem sadrazamın hem de padişahın onayı alınmıştır (BOA, İ.TNF. 2/1321 Ra-4).

13 Ağustos 1319/26 Ağustos 1903 tarihli belgede Maliye Nazırı, Çorum sancağı hükümet dairesinin avlusunda yeni olarak inşa edilecek evrak deposunun inşaat masraflarının yirmi beş bin yedi yüz yetmiş yedi guruş yetmiş santim olduğu ve bunun altı bin küsur guruşun hazine-i hassaya isabet ettiği Ankara Vilâyetine bildirilmiştir. Ayrıca keşif defterinde belirtilen hususların fen ve aksam-ı inşaiyeye ve bildirilen fiyatların da mahalli rayicine göre uygun olduğu ifade edilmiştir. Ancak, araştırma esnasında hesap hatası yapıldığı yani aslında inşaat maliyetinin yirmi dört bin yüz otuz dört guruş elli santim olduğu ve bunun da bu şekilde düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun gibi evrak mahzenlerinin inşa ve tamir masraflarının hazine tarafından ödendiği için masrafın hepsinin hazineden talep edilmesi konusunda meclis-i maliye ve meclis-i umûmiye-i mâliyenin görüş bildirdiği, merkeze arz edilmiştir (BOA, İ.ML. 1321-Z.7/5).

Şûrâ-yı Devlet Evrak Odası'na gönderilen 4 Cemâziyelâhir 1321/28 Ağustos 1903 tarihli dosyada; 1 adet Mâliye Nezâreti'nin tezkiresi, 1 adet Çorum Meclis İdâre Mazbatası, 1 adet Hendesehâne Raporu, 1 adet Keşif Defteri, 1 adet Rayiç Mazbatası, 1 adet Resm ve 1 adet de Mâliye Nezâreti'nin Tezkire-i Cevâbiyesi olmak üzere 7 tane belgeden bahsedilmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalarda Hendesehâne Raporu, Keşif Defteri, Rayiç Mazbatası ve Resm'e ait belgelere rastlanılmamıştır. Bu sebeple Çorum sancağı hükümet dairesi için yapılacak olan arşiv deposunun yapımında hangi malzemelerin kullanılacağı, inşaat masraflarının ayrıntılı muhasebe kayıtlarına ve binanın şekline dair bir bilgi verilememektedir.

Mâliye Nâzırı'nın 11 Teşrîn-i evvel 1319/24 Ekim 1903 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Reisi'ne yazdığı tezkirede Çorum sancağı hükümet dairesi avlusunda yeniden inşa olunacak evrak mahzenine ait keşif evraklarının inceleme sonunda iade edilmesi için gönderildiğini bildiren bir yazı yazmıştır (BOA, İ.ML. 1321-Z.7/5). Mâliye Nezâreti'nden Şûrâ-yı Devlete gönderilen 3 Cemâziyelahir [1]321/27 Ağustos 1903 tarihli tezkiresi ekleriyle birlikte Mâliye Dairesi'nde okunup gereğinin yapılması için evrakların tekrar Mâliye Nezâreti'ne gönderildiği 26 Kanûn-i Sânî sene 319/8 Şubat 1904 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.

Bu arşiv mahzeni için yapılan keşfe göre yirmi dört bin yüz otuz guruş masrafla böyle bir mahzenin yapılacağı belirlenmiştir. Bu paranın da inşaat ve tamirat bütçesinden ödenmesi için Mâliye Nezâreti'ne talebin iletilmesi hususunda Şûrâ-yı Devlet Mâliye Dairesi'nin mazbatasının arz olunduğu 1 Şubat 1319/14 Şubat 1904 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. 11 Şubat 1319/24 Şubat 1904 tarihinde de gereğinin yapılması irade olunmuştur (BOA, İ.ML.1321-Z.7/5).

Bundan iki buçuk yıl sonra 23 Cemâziyelevvel 1324/15 Temmuz 1906 tarihinde Makâm-ı Seraskerî İnşaat ve İstihkam Dairesi'nden, Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan bir yazıda Çorum hükümeti tarafından çok eski tarihten beri arşiv deposu olarak kullanılan mahzenin kendilerine ait olduğunu iddia ederek iade talepleriyle ilgilidir (BOA, DH.MKT. 1103/57). Bu depoyla alakalı yapılan araştırmalar neticesinde, buranın Çorum hükümet konağının yanında bulunan ve 1287/1870 tarihinde mahallî askeriyenin cephanesinin saklanması ve korunması amacıyla yapılmış olduğu ancak bu tarihten itiba-

ren Çorum hükümet konağının arşiv deposu olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Daha önceki belgelerde arşiv deposu olarak kullanılan bu yapıdan hiçbir şekilde bahsedilmemektedir. Çorum askerlik şubesinin burayı geri talep etme gerekçesi ise Çorum'da askeri bir hapishanenin olmaması ve bu deponun da hapishane amaçlı kullanılmak istenilmesidir. Ancak, Dâhiliye Nezâreti, Seraskerlik ve Ankara Vilâyeti arasındaki yazışmalardan buranın hapishane ve arşiv mahzeni için uygun bir yer olmadığı belirtilmektedir. Buranın tekrar Çorum askerlik şubesinin cephaneliği olarak kullanılmasının daha uygun olduğu bu sebeple arşiv deposunun buradan taşınması gerektiği belirtilmiştir. Ancak evrak mahzeninin taşınıp taşınmadığı hususunda 1324/1907 tarihinden 1329/1913 tarihine kadar beş yıllık süreye ait herhangi bir belge bulunmamıştır.

3 Nisan 1329/16 Nisan 1913 tarihinde Dahiliye Nezâreti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden Mâliye Nezâreti'ne yazılan yazıda Çorum sancağı hükümet dairesinin ahşap olduğu, inşa şekli ve iç taksimatının memur ve müstahdemler için yeterli olmadığı, evrak ve maliye kayıtlarının korunaksız kaldığından bahsedilerek hükümet konağının avlusunda yeniden kargir bir evrak deposu inşası için keşif yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu keşfe göre deponun inşası için otuz sekiz bin sekiz yüz altmış altı buçuk guruşun gerektiğine dair Ankara Vilâyeti'nden alınan yazı ve eklerinin Mâliye ve Dâhiliye Nezâretlerine gönderildiği bildirilmiş, paranın verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MB.HPS. 22/61).

Mâliye ve Dâhiliye Nezâretleri 23 Mart 1330/5 Nisan 1914 tarihli cevap yazılarında bu yöndeki taleplere olumlu cevap vermemiştir. Buna sebep olarak da bu senenin gelirlerinden evrak mahzeni inşaatları için tahsisat ayrılmadığıdır. Ancak her ne kadar cevabi yazıdaki gerekçe tahsisat ayrılmaması olarak belirtilse de o yıllarda Trablus Garb ve Balkan Harbinin olması ayrıca akabinde Çanakkale Savaşına girilmesi yüzünden ekonomik sıkıntıların daha da artmış olması asıl sebep olarak tahmin edilmektedir.

Ancak ihtiyaç duyulan arşiv deposuyla ilgili belgelerden, inşaatın tamamlanmasının birçok idari işlem gerektirdiği anlaşılmıştır. Ayrıca diğer yapılacaklara göre bu tür bir işe öncelik sırası verilmemesi de gerekçe olarak gösterilebilir. Dolayısıyla Çorum hükümet konağı avlusunda yapılması düşünülen arşiv deposu inşaatının yaklaşık 19 yıllık bir bürokrasi trafiğine kurban gittiği söylenebilir.

Arşiv görevlileri

Diğer birçok sancak ve kaza arşivlerinde olduğu gibi Çorum Sancağı evrak mahzeninde de kimlerin görev yaptığı, hatta geçici, tam ya da yarım günlü şeklinde görev yapan bir çalışanın olup olmadığını tam bilemiyoruz. Mevcut arşiv kayıtlarında bu konuyla ilgili bir bilgiye şimdilik rastlanmadı. Ancak, o döneme ait kanun, tüzük vb. idari mevzuatta bu mevzuyla alâkalı bazı tespit ve kuralların konduğunu görmekteyiz. Hicri 1326 (1908) tarihli Vilâyet Kanunu Layihası'nda hükümet konağındaki evrakların düzeni, evrak mahzenlerinin güvenliği ve evrak akışıyla alakalı işlere açıklık getiren maddeler yer alırken bu işleri kimlerin yapacağı konusu da dikkat çekicidir. Layiha'nın 106. maddesinde taşra bürokrasinde önemli bir yeri olan mektupçu'nun görevleri sıralanırken, "vilâyet merkezinin umûr-ı tahrîriyye ve kuyûdiyyesinin düzenine ve evrak mahzenlerinin emniyet ve me'haziyetine ve muhaberatın hızla akışına dikkat ve vilâyet idare meclisinin zabıtname ve mazbatalarına nezaret ve vilâyet özel kalemine riyaset etmekle mükellef ve tüm haberleşmeden sorumlu" oldukları açıklanmıştır (*Vilâyet Kanunu Layihası*, Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul, 1326, s.14'den naklen Ali Osman Çınar, "Tanzimat", s. 98.).

Sonuç

Osmanlıda Tanzimat sonrası değişen yönetim ve idare anlayışı, merkezi bürokrasiyi ve bürokratik organları derinden etkilerken, vilâyet nizamnamesinin de özellikle taşrada idari ve mülki yapılanmayı yeniden inşaa ettiği anlaşılmaktadır. Bu yeniden yapılanma hareketleri ise bürokrasideki işleyişi ve evrak akışını hızlandırmıştır. Bunun sonucunda aşırı artış gösteren resmi evrakın korunması için hükümet konağı bünyesinde hizmet veren taşra bürolarında evrak mahzeni adı ile arşiv depoları kurulmuştur.

Tarihsel süreçte Sivas, Yozgat ve Ankara eyâletlerine bağlı olarak genellikle sancak, zaman zaman da kaza olarak idari ve mülki varlığını devam ettirmiş olan Çorum'da da bir evrak deposunun varlığı bilinmektedir. Ancak bu depo, gelişen ve artan idari işlemler sonucunda çoğalan evrak yığınlarını korumaya yetmemiştir. Mevcut arşiv kayıtlarından bu arşiv deposunun yenilenmesi ve yeni bir arşiv deposu yapılmasının istendiği anlaşılmaktadır. Çorum mutasarrıflığı ve merkezi idare aynı zamanda eyâlet idareleri arasında uzunca bir süre bu binanın inşa-

sına ilişkin yazışmalar yapıldığı görülmüştür. Ne yazık ki ondokuz yirmi yıl sürüncemede kalmış ve yapımına bir türlü karar verilememiştir. Binanın ihtiyaca binaen yapılmak istendiği noktasında tereddüde mahal yoktur. Fakat iyi niyetli bu teşebbüsler, bürokrasi mücadelesine yenik düşmüş, arşiv deposu inşaatı gerçekleştirilememiştir.

Öte yandan bu çalışma ile taşra örgütlenmesinin temel dayanağı olan vilâyet nizamnamesinin taşra birimlerinin kuruluşu ve fonksiyonlarını tanımlarken arşiv çalışmaları konusunda da tespit yapmış olduğu görülmüştür. Özellikle hükümet konaklarında oluşan evraklarla ilgili olarak Mektupçu adı ile hizmet veren bugünkü yazı işleri müdürlüğü vazifesinin önemli görevlerinden biri de evrak mahzenlerinin korunması ve işletilmesinden sorumlu oldukları belirtilmiştir.

Kaynakça

Belgeler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),
A.MKT.UM, 448/76.
İ.TNF. 2/1321 Ra-4.
A.MKT.MHM 201/79.
A.MKT.UM 449/18.
DH.MKT, 1536/27.
DH.MKT, 375/1.
DH.MKT, 2274/86.
DH.MKT, 2354/103.
İ.ML.1321-Z.7/5.
DH.MKT. 676/3.
DH.MKT. 1103/57.
DH.MB.HPS. 22/61.

Yayınlanan eserler

"İlk Belediye Başkanı Mazlumoğlu Hacı Halil Ağa (1839-1901)" (2009). http://www.corum. com.tr/ yazdir.php?bolum=icerik&id=20 Erişim tarihi 09.12.2009.

Aydın, Bilgin (1999). "Osmanlı Dönemi İstanbul Mahkemelerinde Sicillerin Korunması ve Şer'iye Sicilleri Arşivinin Kurulması", *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, (Nisan), s. 55-74.

Aydın, Mithat (2007). "Çorum'da Eğitim (1870-1907)", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, yay. Haz. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mesut Okumuş, İrfan Yiğit, *Çorum Belediyesi*, s. 1197-1219.

Baydur, Gülbün (2003). "Yerel Araştırmalarda Arşivlerin Önemi", *Türk Kütüphaneciliği*, 17(3), s. 263-270.

Çınar, Ali Osman (1998). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan Sonra Kurulan Taşra Arşivleri", *I. Milli Arşiv Şurası (20-21 Nisan 1998, ANKARA), Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 257-194.

Çınar, Ali Osman (2002). "Tanzimattan Cumhuriyete Mahalli İdare Arşivleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, yıl 1, sayı 1, s. 91-129.

Çiçek, Niyazi (2001). "Cumhuriyet Dönemi Türk Arşivcilik Tarihi İle İlgili Belgeler: 1934 Yılında Türkiye'deki Arşiv Kaynakları Üzerine Bir Rapor", *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, s. 29-40.

Çorum Belediyesi Kent Arşivi (2009). http://kentarsivi.corum.bel.tr/ Erişim tarihi, 10.08.2009.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1942). "Çorum Vilâyetinin Mülki Taksimatına Tarihi Kısa Bir Bakış I", *Çorumlu*, Yıl 4, Sayı 33, s.4-8.

Erkoç, Ethem (2009). "Çorum'da Belediyeciliğin Başlangıcı" ttp://www.corumhakimiyet.net/ YazarlarDetay.aspx?ID=1745 Erişim tarihi, 03.12.2009.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (2009). http://www.apikam.org.tr/ Erişim tarihi 24.10.2009.

Kara, Adem (2008). *Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Küçükdağ, Yusuf (1998). "Mahalli Arşivlerin Kurulması", *I. Milli Arşiv Şurası (20-21 Nisan 1998, Ankara), Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 223-256.

Lowry, Heath W. (1981). *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)*, Çev. Demet Lowry, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Mustafa Şeref (1329). *Hukuk-u İdare-i Vilâyet*, İstanbul: Hukuk Matbaası.

Ortaylı, İlber (1992). "Belediye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: Vakıf, s. 398-402.

Tümerkan, Sıddık (1946). *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durum)*, İstanbul: İçişleri Bakanlığı.

Şahin, İlhan (1993). "Çorum", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul: Vakıf, s. 373-376.

Vilâyet Kanunu Layihası (1326). Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul.